

DOI 10.51558/2490-3647.2025.10.2.101

UDK 28-78:321.74(497.1)

Primljeno: 30. 09. 2025.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Amir Duranović

FRAGMENTI PROŠLOSTI: ISLAMSKA ZAJEDNICA, ALIJA IZETBEGOVIĆ I SELEKTIVNE POLITIKE PAMĆENJA

Ovaj rad istražuje promjenjive institucionalne, intelektualne i političke dinamike Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1970-ih godina reflektirajući se na današnje stanje, s posebnim osvrtom na mehanizme pamćenja i priznanja unutar njenih zvaničnih komemorativnih praksi. Kroz kombinaciju arhivskih izvora – uključujući dokumente Islamske zajednice, zapise o odnosima između države i vjerskih institucija te transkripte drugih organizacijskih tijela kao i relevantnu naučnu literaturu – rad kritički analizira povijesne uloge i posthumno pozicioniranje ličnosti poput reisul-uleme Sulejmana ef. Kemure, Huseina ef. Đoze i Alije Izetbegovića. Njihove divergentne putanje i selektivno uključivanje, pozicioniranje ili izostavljanje (u slučaju drugih ličnosti) iz dokumenata poput Tezkiretname iz 2021. godine otkrivaju dublje napetosti u kriterijima koji se koriste za definiranje institucionalnog značaja. Analiza ukazuje na to kako politički kontekst, ideološki pomaci i historiografske reinterpretacije oblikuju konstrukciju pamćenja, naročito u tranziciji iz socijalističkog u postsocijalistički okvir. Ispitujući ove procese, rad doprinosi širim raspravama o spoju religije, politike i kolektivnog pamćenja u postjugoslavenskim društvima, nudeći nijansirano razumijevanje načina na koji se institucionalni narativi formiraju, osporavaju i održavaju.

Ključne riječi: Islamska zajednica; Bosna i Hercegovina; Jugoslavija; socijalizam; Sulejman ef. Kemura; Husein ef. Đozo; Alija Izetbegović; *Islamska deklaracija*

UVOD

Usvajanjem Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica 1953. godine jugoslavenska država je otvorila novo poglavlje u regulaciji religijskog života, istovremeno ulazeći u fazu redefinicije vlastitog političkog identiteta. Dok je socijalizam prelazio iz administrativnog u samoupravni model, država je nastojala uspostaviti ravnotežu između ideološke homogenizacije i potrebe za institucionalnim pluralizmom. Ova tranzicija nije bila samo unutrašnja – Jugoslavija se sve odlučnije pozicionirala izvan blokove podjele svijeta, gradeći diplomatske mostove prema zemljama Azije i Afrike, koje su u procesu dekolonizacije tražile nove oblike međunarodne legitimacije (Mates 1976). Na unutrašnjem planu od sredine pedesetih do sredine sedamdesetih godina Jugoslavija je prošla kroz duboke ustavne i ekonomske reforme koje su kulminirale decentralizacijom federacije (Ramet 2005). U tom procesu, Bosna i Hercegovina je postala prostor intenzivnog društveno-političkog preispitivanja, naročito u kontekstu nacionalnog pitanja. Odluke sa Mostarskog savjetovanja 1966. i sjednice CK SKBiH 1968. godine, koje su priznale postojanje muslimanske nacije (Kamberović 2009, 2009a, 2011), predstavljale su svojevrsni institucionalni prelazak iz implicitnog u eksplicitno priznanje identiteta koji je dotad bio društveno prisutan, ali politički i ustavno neartikuliran (Filandra 1998).

Polazeći od relevantne literature koja je apsolvirala pojedina pitanja iz historije Islamske zajednice u socijalističkoj Jugoslaviji, s posebnim osvrtom na studije čiji značaj pokazuje opravdanost historiografskog pristupa ovim temama, a potom na odabranim primjerima dokumenata različite provenijencije, zvaničnih dokumenata Islamske zajednice, ali i obimne arhivske građe koja omogućava temeljitu rekonstrukciju odnosa između državnih struktura i Islamske zajednice u vrijeme jugoslavenskog socijalizma, cilj je ovoga rada predstaviti širi kontekst transformacija u Islamskoj zajednici 1970-ih godina, s posebnim fokusom na uloge i značaj ključnih ličnosti Islamske zajednice poput reisul-uleme Sulejmana ef. Kemure i Husein ef. Đoze. U drugom dijelu rada fokusiram se na Aliju Izetbegovića i njegov tekst *Islamska deklaracija*, objavljen 1970. godine, u odnosu s Islamskom zajednicom, a koji je u kasnijem periodu poslužio kao osnova za oblikovanje optužnice za „kontrarevolucionarni rad“ u procesu 1983. godine. Konačno, u završnom dijelu rada propitujem savremenu kulturu sjećanja koju njeguje Islamska zajednica institucionalnim obilježavanjem datuma rođenja ličnosti „od značaja za islam, muslimane i Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini“ te ambivalentnost kriterija i

pozicioniranja, ili potpunog isključivanja pojedinih ličnosti iz zvaničnog programa sjećanja, gradeći na taj način složenu sliku transformacija i mijena u kojima su odnosi političke moći oblikovali višedecenijsku dinamiku unutar i oko Islamske zajednice.

U ambijentu transformacije političkih odnosa u jugoslavenskoj federaciji Islamska zajednica bila isključivo pasivni posmatrač, već aktivni subjekt transformacije. Njena organizacijska struktura je prošla kroz tri ključne faze: od stroge državne kontrole (Bećirović 2012), preko institucionalne adaptacije, do ograničene emancipacije (Duranović 2021). Ustav iz 1959. godine, te njegova redakcijska dopuna iz 1969, označili su formalne prekretnice u definiranju hijerarhije, terminologije i funkcionalne logike Islamske zajednice. Brisanjem predratnih izraza i usvajanjem novih, društveno prihvatljivih termina, zajednica se prilagođavala ideološkom okviru socijalističke države (Duranović 2017), ali i tražila prostor za vlastitu autonomiju. Metaforički kazano, Islamska zajednica se kretala između dva pola: institucionalne stege i duhovne potrebe za samodefinicijom. Njena hijerarhijska struktura, utemeljena na pisanim propisima i centralizaciji upravljačke moći, bila je istovremeno štit i okov – štit od potpunog potiskivanja, ali i okov koji je ograničavao spontane oblike religijskog izraza. Najvidljivije tenzije između države i Islamske zajednice artikulisale su se upravo na vrhu – u odnosima prema ulemi, rukovodstvu i identitetu muslimana u novim ustavnim okolnostima.

INFRASTRUKTURA, ŠKOLSTVO I DUHOVNA REVITALIZACIJA: TEMELJI INSTITUCIONALNOG JAČANJA ISLAMSKJE ZAJEDNICE

Od sredine 1950-ih do 1970-ih godina Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini prolazi kroz proces stabilizacije i institucionalnog jačanja koji se može pratiti kroz tri ključna područja: obnovu infrastrukture, revitalizaciju vjersko-prosvjetnog života i reformu školstva. Zakonski okvir iz 1953. godine otvorio je prostor za saradnju s državnim institucijama, što je omogućilo materijalni oporavak zajednice nakon devastacija tokom Drugog svjetskog rata (Bećirović 2012). Obnova objekata nije bila tek tehnički zahvat (Duranović 2021), već krupan simbolički čin – svaka obnovljena džamija za zajednicu muslimana bila je poput svjetionika u ideološki zamagljenom pejzažu socijalističke modernizacije. U kasnim šezdesetim i ranim sedamdesetim godinama infrastruktura Islamske zajednice dobija stabilne konture funkcionalnosti, a povratak vjerskih praksi – od mevludskih svečanosti do hadža – svjedoči o obnovljenoj duhovnoj dinamici. Mevludi, često organizirani povodom otvaranja

obnovljenih objekata i drugim prigodama, postaju ritualni most između tradicije i institucionalne obnove. Hadž, hodočašće u Meku i Medinu, kao najvidljiviji izraz vjerske slobode, svojom brojnošću prelazi iz faze simboličke posjete u znatno masovniji tip hodočašća – s preko hiljadu hadžija početkom sedamdesetih godina i tendencijom rasta (Radić 2000; Novaković 2004). Ovaj porast nije bio slučajan, već rezultat sinergije između liberalizacije vanjskopolitičkih odnosa, ekonomskih olakšica i stabilne komunikacije rukovodstva Islamske zajednice i državnih struktura (Duranović 2021).

U fokusu institucionalnog jačanja nalazilo se pitanje školstva, koje je predstavljalo temeljnu pretpostavku za dugoročni razvoj Islamske zajednice. Gazi Husrev-begova medresa, kao jedina ustanova za obrazovanje vjerskog kadra, bila je i simbol i izazov. Problem starog i neškolovanog kadra zahtijevao je sistemsku intervenciju: od upisne politike, preko reforme nastavnih planova (Tucaković 2022), do socijalne stabilizacije svršenika medrese (Sultanović 2021). Školovanje izvan granica Jugoslavije (Novaković 2006), iako politički osjetljivo, postaje nužan korak u formiranju visokoobrazovanog kadra, čiji povratak i integracija u domaće strukture nije prošla bez napetosti (Duranović 2021). Kulminacija tih nastojanja bila je ideja o osnivanju islamskog teološkog fakulteta, koja se materijalizirala 1977. godine – kao institucionalni odgovor na potrebu za akademskom artikulacijom islamskog znanja unutar jugoslavenskog konteksta. U jednoj drugoj, znatno široj perspektivi, otvaranje Islamskog teološkog fakulteta 1977. godine, kao i završetak izgradnje te otvorenje džamije u Zagrebu 1987. godine (Tanasković 1988), mogu se tumačiti kao dva najznačajnija simbolička pokazatelja rasta i institucionalne vidljivosti Islamske zajednice u jugoslavenskom socijalizmu. Ova razvojna linija pokazuje kako je Islamska zajednica, unutar dozvoljenih političkih okvira, gradila vlastiti prostor djelovanja – ne kao opozicija državnim strukturama vlasti, već kao svojevrsni suptilni korektiv društvenih tokova u jugoslavenskom socijalizmu, ali korektiv primarno fokusiran na zajednicu muslimana, a potom i na društvo kao cjelinu. Njena stabilizacija nije bila samo rezultat državne tolerancije, već i unutrašnje sposobnosti da se prepozna trenutak, artikulirše potreba i izgradi struktura koja može izdržati izazove vremena (Duranović 2021).

LIDERSTVO, INSTITUCIONALNA DINAMIKA I NACIONALNI IDENTITET: ISLAMSKA ZAJEDNICA U POLITIČKOM OKRUŽENJU SOCIJALISTIČKE BOSNE I HERCEGOVINE

Odnos države prema Islamskoj zajednici tokom razmatranog perioda najjasnije se ogleda u procesu izbora i djelovanja reisul-uleme, pri čemu mandat Sulejmana ef. Kemure predstavlja paradigmu tog odnosa. Njegovo dugogodišnje vođenje Zajednice i gotovo savršeno vremensko poklapanje s periodom institucionalne konsolidacije, otkriva složenu interakciju između ličnosti i institucije, između poglavara i političkog okruženja (Duranović 2021). Kemura je, uprkos osporavanjima i kritikama koje su se ticale njegove akademske spremne i političke kooperativnosti, zajedno sa ostatkom Zajednice kao cjeline (Duranović 2024), premda ga nije doživio, u principu uspio realizirati ključni strateški cilj – osnivanje Islamskog teološkog fakulteta, čime je simbolički zaokružen proces obrazovne afirmacije Zajednice. Njegov nastupni govor iz 1958. godine (Duranović 2010), u kojem je istakao taj cilj, pokazuje kako je istinsko liderstvo najčešće dugoročno, čak i u uvjetima ograničene autonomije. S druge strane, Kemurin mandat bio je obilježen i brojnim izazovima, uključujući opoziciona držanja unutar Zajednice i pokušaje delegitimizacije njegove uloge (Kamberović 2017). Tek nakon njegove smrti 1975. godine otvorena je mogućnost za objektivniju evaluaciju njegovog doprinosa, pri čemu se, smatram to i dalje, sve jasnije uočava da je rad u njegovom mandatu imao presudan značaj za institucionalnu stabilizaciju Islamske zajednice u socijalističkoj Jugoslaviji (Duranović 2021). Ipak, sjećanje na Sulejmana ef. Kemuru unutar Islamske zajednice prošlo je kroz različite mijene te je situirano u veoma zanimljivoj hijerarhiji sjećanja formaliziranoj u Odluci Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 25. februara 2021. godine.¹

¹ Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je 25. februara 2021. godine donio Odluku o ustanovljenju Tezkirename – programa institucionalnog obilježavanja datuma rođenja ličnosti značajnih za islam, muslimane i Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini (br. 02-03-2-319-3/21) kojom se utvrđuju „obaveze, kategorije i forme institucionalnog obilježavanja godišnjica rođenja ličnosti od značaja za islam, muslimane i Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini koje su djelovale u periodu poslije 1878. godine“, kojom se „ne ograničava mogućnost niti umanjuje potreba savremenih interpretiranja i zasluga i institucionalnog sjećanja na druge ličnosti koje su rođene i djelovale prije datuma iz stava 1.“, dakle prije 1878. godine. Odredbama ove odluke utvrđene su kategorije ličnosti na način da su sačinjene tri kategorije prema stepenu značaja i načinu institucionalnog pamćenja/obilježavanja. Prvu kategoriju čine ličnosti „čije se godišnjice obilježavaju na nivou cijele Islamske zajednice“, zatim ličnosti druge kategorije čije se godišnjice „obilježavaju na nivou Rijaseta, muftijstava, obrazovnih i naučnih ustanova IZ“, te ličnosti iz treće kategorije, čije se godišnjice obilježavaju „na nivou međžliša“. Unutar prve kategorije, ličnosti su razvrstane u dvije grupe, kao „ličnosti iz Islamske zajednice“, ukupno 11 osoba, i ličnosti „koje nisu radile u Islamskoj zajednici“, ukupno 12 osoba. U prvoj grupi druge kategorije, nalaze se ličnosti čije se zvanično sjećanje obilježava na nivou Rijaseta, ukupno 14 osoba, potom slijedi druga grupa druge kategorije – obilježavanje na nivou muftijstava – ukupno, 28 osoba, zatim

Temeljita analiza navedenog dokumenta pokazuje okolnosti i dinamiku promjena kroz koje je prolazila Islamska zajednica, ali i muslimani u cjelini, kako u socijalističkoj Jugoslaviji, te prethodnim joj državno-pravnim okvirima, tako i u postosocijalističkoj tranziciji u kojoj su različiti oblici utjecaja i odnosa moći formirali trenutno stanje i sada izrastajuću kulturu institucionalnog sjećanja. Kao takvi nisu nevažni u kontekstu razumijevanja teme naslovljene u ovom radu.

Unutar Zajednice u prvim godinama jugoslavenskog socijalizma formirano je Udruženje ilmije 1950. godine (Bećirović 2012), a djelovalo je kao važan korektivni mehanizam, ali i bitna karika u višestrukim odnosima između Zajednice i državnih struktura. Njegova primarna misija – rješavanje socijalnog pitanja vjerskih službenika – bila je temelj za širu obrazovnu i kulturnu afirmaciju. Put od likvidacije „samozvanih hodža“ do formiranja sloja socijalno osiguranih i obrazovanih službenika pokazuje kako je Udruženje, u skladu s političkim kursom (Sultanović 2021), uspješno navigiralo između institucionalne lojalnosti i društvene relevantnosti. U izmijenjenom društvenom kontekstu druge polovine šezdesetih godina Udruženje je prešlo iz faze unutrašnje konsolidacije u fazu aktivnog društvenog djelovanja, zadržavajući pritom svoju primarnu funkciju.

Najkrupniji izazov s kojim se Islamska zajednica suočila u ovom periodu bilo je pitanje priznanja muslimanskog nacionalnog identiteta (Kamberović 2011). Iako vremenski nadilazi okvir ovog rada, njegovo značenje je presudno za razumijevanje odnosa između Islamske zajednice i političke elite (Sarač-Rujanac 2012). Savez komunista Bosne i Hercegovine brižno je kontrolisao konture tog procesa, nastojeći marginalizirati Islamsku zajednicu iz neposredne afirmacije muslimanske nacije (Kamberović 2009a). Ipak, Zajednica je povremeno bila instrumentalizirana u skladu s potrebama političkog diskursa. Unutar nje, proces je izazvao različite stavove, ali je prevladao onaj koji je artikulirao Husein Đozo – najistaknutiji intelektualac Islamske zajednice tog vremena. Njegov pristup, koji je pomirio teološku poziciju s političkom realnošću, omogućio je Zajednici da, iako marginalizirana, ostane

treća grupa druge kategorije, obilježavanje na nivou obrazovnih i naučnih institucija Islamske zajednice, ukupno 62 osobe. Konačno, treću kategoriju čine ličnosti čije obilježavanje se realizira na nivou medžlisa Islamske zajednice, i tu se nalazi ukupno 80 ličnosti. Ukupno, Odlukom je obuhvaćeno 207 osoba, od čega 203 muškarca i 4 žene. Odlukom su dodatno obuhvaćeni i „imami šehidi, učenici medresa i drugi uposlenici organa i službi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini“, ukupno 96 osoba, kojih se Islamska zajednica zvanično sjeća kroz „obilježavanje šehidskih godišnjica“. Konačno, Odluka sadrži i odredbu u formi preporuke o sjećanju „za ličnosti iz ranijeg perioda“ u odnosu na godinu definiranu na početku Odluke, a odnosi se na ukupno 21 ličnost i uključuje osobe poput Gazi Husrev-bega, Gazi Isa-bega, Behram-bega, Sokolovića, Ferhad-paše i Mehmed-paše, te Husein-kapetana Gradaševića, između ostalih. Ove ličnosti su opisane kao „istaknute ličnosti koje su rodene i djelovale prije 1878. godine, a koje imaju najširi i opći značaj za islam, muslimane i Islamsku zajednicu u cjelini“.

relevantna i da doprinese stvaranju društvene dinamike koja je dugoročno pozitivno djelovala na pripadnike priznate muslimanske nacije.

VRIJEME USPRAVLJANJA: INSTITUCIONALNA KONSOLIDACIJA ISLAMSKJE ZAJEDNICE 1970-IH GODINA

Period od kraja Drugog svjetskog rata do sredine 1970-ih godina godine predstavlja ključnu etapu u procesu institucionalne konsolidacije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. U tom razdoblju Zajednica je prošla kroz duboku strukturalnu reorganizaciju, kadrovsku obnovu i redefiniciju odnosa s državom, čime je postavljen temelj za stabilniji i funkcionalniji model djelovanja (Duranović 2021). Promjene u partijskom i državnom kursu, zajedno s unutrašnjim reformama u organizacijskoj i kadrovskoj strukturi Zajednice, omogućile su prelazak iz faze poslijeratne obnove u fazu strateškog razvoja, po mom sudu najvidljivijeg u segmentu obrazovanja budući da, recimo, svršenicima tada formiranog Islamskog teološkog fakulteta, danas Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, čine kadrovsko jezgro islamskog mišljenja i djelovanja od 1980-ih godina do danas. U kontekstu organizacijskih promjena Islamske zajednice i formirane globalne mreže institucionalne infrastrukture nakon raspada jugoslavenske države te formiranja značajne bošnjačke dijaspore, praktično širom svijeta, kadrovi školovani na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu postaju globalno referentna tačka susreta školovanja, islamskog mišljenja i djelovanja.

Ovaj razvojni put do kraja 1970-ih godina vidljiv je kroz niz konkretnih pokazatelja: infrastrukturno jačanje i modernizaciju objekata Islamske zajednice, uspostavljanje novog modela početne vjerske obuke, te rast vjersko-prosvjetnog života koji je poprimio dinamične oblike. Mevludske svečanosti, kao tradicionalni izrazi religioznosti, postale su masovne i ritualno povezane s otvaranjem obnovljenih objekata, dok je hadž, u uvjetima liberalizacije putne politike i društvenih odnosa, doživio kvantitativni procvat. Sve to ukazuje na proces u kojem je Islamska zajednica, unutar dozvoljenih granica socijalističkog sistema, uspjela afirmirati vlastitu institucionalnu logiku i religijsku praksu. Metaforički rečeno, Islamska zajednica se u ovom periodu uspravljala — ne kao statična vertikala, već kao dinamična struktura koja je, poput stabla u vjetrovitom pejzažu, pronalazila načine da raste, grana se i učvršćuje korijenje. Zaključno, ovaj vremenski okvir može se s pravom označiti kao epoha uspravljanja Islamske zajednice — epoha u kojoj je ona, uprkos ograničenjima, izgradila temelje za daljnji razvoj i artikulaciju svoje uloge u društveno-političkom životu Bosne i Hercegovine i Bošnjaka.

Ipak, s obzirom da prvu poslijeratnu deceniju u jugoslavenskom kontekstu karakteriše izuzetno strog sistem državne represije prema različitim oblicima opozicionog držanja i djelovanja (Lilly 2000), a naročito vidljiv u odnosima između državnih struktura i vjerskih zajednica (Radić 2005), neophodno je naglasiti i povijesnu epizodu represivnih mjera prema pripadnicima Islamske zajednice, koja se u kasnijem periodu transformirala u svojevrsnu stigmatu s amplitudama koje su se mijenjale sukladno okolnostima. Tako se, na primjer, razlikuju odnosi i stepen represije 1950-ih godina (Trhulj 1992; Bećirović 2012), od onog u 1970-im (Jahić 2012), te 1980-ih godina na čijem kraju je i došlo do kolapsa socijalističkog društveno-političkog poretka. U periodu od završetka Drugog svjetskog rata pa sve do kraja 1970-ih godina, ali i kasnije, jedno od najosjetljivijih i najtrajnijih mjesta prijevora u odnosima između Islamske zajednice i jugoslavenske države bilo je pitanje organizacije Mladi muslimani. Iako su mnogi njeni pripadnici i simpatizeri dijelili duboku posvećenost islamskim vrijednostima i obrazovnim idealima, njihova politička prošlost i ideološka profilacija bili su nepomirljivi s dominantnim narativom socijalističke vlasti. Kao rezultat toga, članovi ove organizacije – bez obzira na stepen formalne povezanosti – sistematski su bivali isključeni iz svih oblika institucionalnog angažmana unutar Islamske zajednice (Dautović 2005), sve do kolapsa socijalističkog poretka. Bilo da se radilo o obrazovnim projektima, kadrovskim imenovanjima, kulturnim manifestacijama ili administrativnim poslovima, prisustvo bivših Mladih muslimana bilo je nepoželjno (Jahić 2012), a njihova marginalizacija često sprovedena kroz neformalne mehanizme kontrole, diskretne zabrane i politički motivisane diskvalifikacije (Duranović 2021). Takva praksa nije bila samo izraz nepovjerenja od strane državne, već i pokazatelj unutrašnje adaptacije Islamske zajednice na političke zahtjeve režima, pri čemu se lojalnost sistemu nerijetko postavljala kao preduslov za institucionalnu vidljivost. Time je pitanje Mladih muslimana postalo simbol šireg problema autonomije vjerskih zajednica u socijalističkom kontekstu – mjesto gdje se ideološka prošlost pretvarala u prepreku za duhovnu i društvenu participaciju. U kojoj mjeri je to bilo krupno pitanje govori činjenica da su o njemu u kontekstu odnosa sa Islamskom zajednicom više puta raspravljale republička i savezna komisija za vjerska pitanja.² I upravo se do kraja 1970-ih na odabranim primjerima može slikovito pokazati sva složenost odnosa između državnih struktura, struktura Islamske zajednice i grupa i/ili pojedinaca, koji su prošli put od poslijeratnih osuđenika do osoba djelimično ili potpuno integriranih u novi poredak.

² Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Komisija za vjerska pitanja (KVP), K 10, 1960, sign. 177-60.

Stavovi pripadnika organizacije Mladi muslimani prema institucionalnom odnosu između Islamske zajednice i države bili su izrazito kritički, ali istovremeno i duboko reflektivni. Mnogi među njima smatrali su da je Islamska zajednica, u nastojanju da očuva institucionalni kontinuitet i osigura minimum autonomije, pristala na prevelike kompromise koji su doveli do gubitka moralne vertikale i ideološke jasnoće. Iz njihove perspektive, saradnja sa državom – naročito kada je podrazumijevala isključivanje pojedinaca na osnovu političke prošlosti – predstavljala je oblik institucionalne konformnosti koji je udaljavao Zajednicu od njenog duhovnog poslanja (Trhulj 1992). Postojali su i postoje stavovi koji su navedeni odnos opisivali kao „tiho saučesništvo u marginalizaciji vlastitih ljudi“ (Duranović 2021), dok su drugi naglašavali da Islamska zajednica možda nije smjela dozvoliti da joj se nameće kriterij podobnosti koji je više služio političkoj kontroli nego vjerskoj obnovi. Ipak, ono što ostaje kao bitna komponenta za razumijevanje ovih dviju, veoma udaljenih pozicija u odnosu spram komunističke vlasti u Jugoslaviji, dakle, stavovi pripadnika organizacije Mladih muslimana i Islamske zajednice – jeste razumijevanje konteksta u kojem se sve dešavalo. Teško bi bilo obrazložiti, pa i prihvatiti, tvrdnju da je Islamska zajednica imala bilo kakvu mogućnost izbora (Ibidem), naročito u prvoj poslijeratnoj deceniji, posebno u kontekstu sudbine drugih vjerskih zajednica, konkretnije odnosa države prema, na primjer, Rimokatoličkoj crkvi od kraja Drugog svjetskog rata pa do sredine 1960-ih godina, no to je znatno šira tema koja izlazi iz okvira postavljenih ciljeva ovoga rada.

ALIJA IZETBEGOVIĆ, ISLAMSKA DEKLARACIJA I (SELEKTIVNA) KULTURA SJEĆANJA

Alija Izetbegović, bosanskohercegovački pravnik, politički mislilac i prvi predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, ostavio je dubok trag u intelektualnoj i političkoj historiji savremene Bosne i Hercegovine. Njegovo najpoznatije djelo *Islam između Istoka i Zapada*, prvi put objavljeno u socijalističkoj Jugoslaviji 1984. godine u izdanju sarajevske Svjetlosti i izdavačkog centra Rijaseta Islamske zajednice El Kalem, a koje kao recenzenti tada potpisuju Predrag Matvejević i Muhamed Filipović, predstavlja pokušaj sinteze islamske duhovnosti s univerzalnim vrijednostima modernog svijeta, pri čemu je islam tretiran kao dinamičan kulturno-civilizacijski sistem. Ranije, što je za temu ovoga rada veoma važno, u *Islamskoj deklaraciji*, Izetbegović je artikulirao ideju o potrebi moralne i kulturne obnove muslimanskog svijeta, što je kasnije izazvalo kontroverze i poslužilo kao osnov

za političko suđenje 1983. godine. Kako navodi Faris Nanić, autor jedne kraće Izetbegovićeve biografije, dio optužbe za „kontrarevolucionarno djelovanje“ iz procesa 1983. godine tužiteljica Edina Rešidović „našla je u Islamskoj deklaraciji“. Deklaracija je, prema tekstu optužnice u Nanićevoj interpretaciji „između 1974. i 1983. godine, s ciljem kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja SFRJ, prevedena na arapski, turski, engleski i njemački jezik, te su rađena izdanja na tim jezicima s predgovorima“, odnosno, služila je kao „idejna, čak ideološka“ platforma za djelovanje „neprijateljske grupe“ (Nanić 2018), kako je od strane tužilaštva identificirana grupa optuženika iz Sarajevskog procesa 1983. godine.

Analizirajući dalje sadržaj ovog dijela interpretacija u vezi sa Sarajevskim procesom, najbliža veza koja se može identificirati sa Islamskom zajednicom jeste saradnja i razmjena mišljenja između Alije Izetbegovića i Huseina ef. Đoze na pripremi konačne verzije teksta *Islamske deklaracije*, budući da su navedeni, kao i neki drugi intelektualci, bili u prilici čitati rukopis *Islamske deklaracije* prije njena objavljivanja. Uz navedeno, dakako, ne treba zaboraviti kako se Alija Izetbegović od sredine 1960-ih godina povremeno javljao kao autor koji objavljuje svoje tekstove u periodici čiji je izdavač bila Islamska zajednica. U kasnije sabranim tekstovima pod naslovom *Problemi islamskog preporoda*, svoje mjesto našao je i tekst *Islamske deklaracije*, dok je pozitivno kritičko čitanje navedene literature uglavnom dolazilo iz krugova koji su bili idejno bliski Aliji Izetbegoviću, a tokom 1990-ih su godina zajedno činili jedinstven idejno-politički front oko Stranke demokratske akcije (Ibidem).

Kritika Izetbegovićev ukupni spisateljski opus karakterizira kao misaono konzistentan, gdje se islam ne posmatra kao politički projekt, već kao etički okvir za društvenu pravdu i individualnu odgovornost. U njegovim zatvorskim zapisima, posebno u knjizi *Moj bijeg u slobodu* (2005), razrađuju se egzistencijalne dileme i reafirmira vjera kao temelj lične i kolektivne otpornosti. Izetbegović je bio duboko inspiriran filozofima poput Spenglera i Bergsona, ali je njihovu misao reinterpretirao kroz prizmu islamske teologije i vlastitog iskustva. Njegova intelektualna formacija bila je obilježena susretom s evropskom filozofijom i islamskom tradicijom, što ga je učinilo jedinstvenim autorom na postjugoslavenskom prostoru.³ Iako je politički djelovao u turbulentnim vremenima (Mulaosmanović 2013), njegovi tekstovi ostaju svjedočanstvo o pokušaju da se misao i politika pomire u službi viših ciljeva.

Izetbegović još uvijek čeka cjelovitu analizu koja bi njegovu misao smjestila u

³ Vidjeti, na primjer, predgovor Hilme Neimarlije izdanju Izetbegovićeve knjige *Islam između istoka i zapada* (2023).

širi kontekst islamske i evropske intelektualne historije. Njegova djela danas služe kao izvor za razumijevanje ne samo savremene bošnjačke političke misli, već i šireg pitanja odnosa religije, identiteta i modernosti, dok se djela o Izetbegoviću dominantno zadržavaju na očuvanju i osporavanju *imagea* stečenog u deceniji kada je primarno bio političar. Naime, iako predstavlja izuzetno značajnu intelektualnu i političku figuru savremene historije Bosne i Hercegovine, od literature o Izetbegoviću vrijedna spomena jeste njegova politička biografija koja prati političku aktivnost od 1990. do 2000. godine (Mulaosmanović 2013), a potom nekoliko biografija napisanih uglavnom u kontekstu i ambijentu čiji je primarni cilj očuvanje već kreirane slike o Aliji Izetbegoviću u bošnjačkoj javnosti (Isaković 2012; Nanić 2018).⁴ Izdavači navedenih biografija, kao i Izetbegovićevih (sabranih) djela uglavnom su institucije formirane u Sarajevu, koje nose njegovo ime (Muzej Alija Izetbegović i Fondacija Alija Izetbegović) formirane su, kako se može pročitati na njihovim zvaničnim internet prezentacijama, s ciljem afirmacije „ličnosti Alije Izetbegovića“ (Muzej), dok se kao jedan od misijskih ciljeva Fondacije Alija Izetbegović ističe „autentično tumačenje života i djela Alije Izetbegovića“, gdje Fondacija treba djelovati „kao vjerodostojan i cjelovit baštinik njegovog nasljeđa“. Naravno, Alija Izetbegović i

⁴ Iako Nanićeva biografija nije izdata od strane navedenih institucija – ipak je dio istog intelektualnog i društvenog konteksta budući da su joj izdavači Simurg Media i Internacionalni univerzitet u Sarajevu, institucije koje djeluju u Sarajevu, a u čijem su formiranju učestovale osobe iz bosanskohercegovačkog, primarno bošnjačkog, i turskog miljea. Osnivač Internacionalnog univerziteta u Sarajevu je „Fondacija za razvoj obrazovanja Sarajevo“ koja je „osnovana u Sarajevu 2001. godine kao nevladina organizacija sa osobinama vakufa kao što je iskazano u Zakonu Bosne i Hercegovine. Registrirana je od strane Ministarstva pravde Federacije Bosne i Hercegovine sa svrhom da traži i kreira akademske, materijalne i pravne uslove za napredovanje obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Grupa poslovnih ljudi iz Turske, te nekoliko intelektualaca iz Bosne i Hercegovine, kao osnivači zajednički rade na ostvaranju planova Fondacije. Osnivači se slažu da upravljanje i vlasništvo Fondacije imaju vakufski karakter“. Kao jedan od koordinatora projekta realiziranog „povodom 25 godina od održavanja Bošnjačkog sabora i vraćanja historijskog imena Bošnjaci“, a čiji je rezultat i Nanićeva knjiga o Aliji Izetbegoviću (uz knjige *Bosanski jezik, Kratka historija kulture Bošnjaka, Kratka politička historija Bošnjaka, te Bošnjaci o Bosni i sebi*) jeste umirovljeni profesor Univerziteta u Sarajevu i dugogodišnji funkcioner Stranke demokratske akcije (SDA) Fahrudin Rizvanbegović, inače član Upravnog odbora Fondacije Alija Izetbegović. Uz Rizvanbegovića i druge, član Upravnog odbora Fondacije je i Faris Nanić, autor Izetbegovićeve biografije. Na popisu „prijatelja“ Muzeja Alija Izetbegović na prvom mjestu je Fondacija Alija Izetbegović, te Fond Bošnjaci, koji je prvobitno bio formiran 1997. godine pod nazivom „Bošnjaci“ „u okviru Stranke demokratske akcije Bosne i Hercegovine“, a čiji je početni materijalni fond Alija Izetbegović dobio iz Saudijske Arabije. Kako se dalje navodi na zvaničnoj internet prezentaciji Fonda „za nepune četiri godine realizovano je niz projekata iz oblasti obrazovanja, nauke i kulture“. A zatim se ističe da je „u želji da unaprijedi rad Fonda i oslobodi ga od bilo kakvih političkih i drugih konotacija rahmetli Alija Izetbegović [je] 16. aprila 2001. godine (22. muharrema 1422. po H.) uvakufio postojeću imovinu uz napomenu da se prihodi od ovog vakufa koriste u svrhu obrazovanja, nauke i kulture, a posebno materijalnog pomaganja Gazi Husrev-begove medrese i Prve bošnjačke gimnazije u Sarajevu. Ovim činom Vakif je u svrhu činjenja dobrog djela uvakufljenu imovinu trajno prenio u vlasništvo Fonda „Bošnjaci“. Jedna od članica Upravnog odbora Fonda Bošnjaci je i Lejla Akšamija, kćerka Alije Izetbegovića, a druga Izetbegovićeva kćerka, Sabina Berberović, osnivač je Fondacije Alija Izetbegović zajedno sa Hilmom Neimarlijom.

njegov intelektualni i politički rad do sada su bili dijelom i drugih znanstvenih elaboracija, posebno u pojedinačnim studijama i raspravama koje obrađuju savremenu historiju Bosne i Hercegovine i period agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. (vidjeti Mulaosmanović 2012; Katz 2013), ali je izostanak cjelovite i potpune biografije, koja bi bila rasterećena potrebe da zadovolji horizont očekivanja „bošnjačke publike“ na izvjestan način otvorio prostor sasvim oprečnim stavovima u djelima drugih, blago rečeno, nedobronamjernih autora (Čengić 2015; Kecmanović, Tanasković 2024). Tako se Alija Izetbegović, sada već dvije decenije nakon smrti i četiri decenije nakon Sarajevskog procesa, našao u procijepu dvaju krajnje oprečnih pristupa, ali i dalje bez kritičke studije koja u potpunosti sagledava njegovo porijeklo, život, djelo i intelektualno-političko naslijeđe. Navedeno je posebno važno u širem bosanskohercegovačkom historiografskom kontekstu, budući da su neke druge ličnosti savremene bosanskohercegovačke historije dobile vrlo kvalitetne i vrijedne biografske studije, te se u takvom kontekstu (Duranović 2020) očekuje djelo koje će vrednovati ne samo ličnost Alije Izetbegovića, nego i njegov najznačajniji politički projekt – Stranku demokratske akcije.

Za razumijevanje šire slike odnosa u i oko Islamske zajednice u vrijeme kada je objavljena *Islamska deklaracija*, vrijedilo bi podsjetiti na osnovne teme o kojima se raspravljalo onda kada je Izetbegovićev tekst prvi put objavljen 1970. godine, dakle vremenu između zvaničnog političkog priznanja „muslimanske nacionalnosti“ 1968. godine i popisa stanovništva u Jugoslaviji, koji je bio organiziran 1971. godine, a čiji su rezultati značajno mijenjali paradigmu „relativne većine“ bosanskohercegovačkog stanovništva u širem vremenskom rasponu dužem od jednog stoljeća. Priznanjem „muslimanske nacionalnosti“, komunistička politička elita je nastojala osigurati ravnopravnost unutar višenacionalne jugoslavenske zajednice, u kontekstu njene političke reorganizacije (Ramet 2005), ali i zadržati ključnu ulogu u afirmaciji i artikulaciji političkih interesa u krugu Saveza komunista (Kamberović 2009a). Kulturnu afirmaciju muslimanskog identiteta, posebno kroz jezik, književnost i historiju, dominantno je artikulisala svjetovna inteligencija (Čerić 1968; Suljević 1981; Filandra 1998), dok su vjerski poslovi bili projicirani da budu vođeni unutar Islamske zajednice, koja iako formalno usklađena s državnim projektom, iznutra je bila višestruko slojevita, s različitim generacijskim i ideološkim grupama pa njeni odnosi prema društveno-političkim procesima zahtijevaju analizu kroz prizmu upravo tih unutarnjih razlika (Duranović 2021). Državi je bilo ključno da odnosi s Islamskom zajednicom ostanu stabilni, što se mjerilo ranije utvrđenim ritmom i stepenom saradnje.

U procesu afirmacije muslimanske nacije islam je imao specifičnu ulogu kao identitetski marker, često poistovjećen s nacionalnim opredjeljenjem, što je bilo posebno izraženo u Bosni i Hercegovini. Državne strukture su prepoznale ovu povezanost,⁵ ali su nastojale zadržati kontrolu nad Islamskom zajednicom, balansirajući između političke instrumentalizacije i vjerske autonomije. Dio uleme i službenika Islamske zajednice, uostalom kao i dobar dio članstva, nastojao je izjednačiti nacionalno i vjersko, dok je država vjerovala da će izgradnja i razvoj socijalističkih odnosa omogućiti razdvajanje tih identiteta. Nedostatak nacionalnih institucija otvorio je procjep pa je Islamskoj zajednici bilo moguće da djeluje i kao nacionalna institucija,⁶ naročito u dijelu kada je bila instrumentalizirana od strane komunističke političke elite, što je dodatno zamaglilo granice između vjerskog i političkog. Pokretanje lista *Preporod*,⁷ uz sudjelovanje nekih ljudi koji su dovođeni u vezu s „mladomuslimanskom organizacijom“, izazvalo je sumnje u reaktivaciju „panislamističkih tendencija“, iako je list primarno bio glasilo Udruženja Ilmije. Osim toga, stranice *Preporoda* su bile otvorene i za svjetovnu inteligenciju, ali i partijske funkcionere (Purivatra 1998). Alija Izetbegović je u *Islamskoj deklaraciji* kritizirao monopolizaciju tumačenja islama od strane vjerskog staleža, što je dodatno otvorilo prostor za potencijalne (ideološke) sukobe i nadmetanja (Izetbegović 1990). Konačno, u svjetlu navedenih diskusija i dilema, država je jasno pokazala stav odbacivanja bilo kojeg „mladomuslimana“ kao kandidata za reisul-ulemu nakon smrti Sulejmana Kemure 1975. godine (Jahić 2012).

Aktivnosti oko *Preporoda* bile su tolerisane dok nisu prešle granicu političke prihvatljivosti, a ocjene o nacionalističkim tendencijama dovele su do pritiska na Huseina ef. Đozu, koji je 1972. odstupio s uredničke pozicije (Duranović 2021). Analiza rada lista *Preporod* koju je provela Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine nakon prve godine izlaženja ukazala je na njegov rastući tiraž i utjecaj, ali i na odstupanja od očekivane orijentacije. Iako je bio glasilo Udruženja ilmije, redakcijski kolegij je uključivao i članove izvan Islamske zajednice, što je doprinijelo širem društvenom fokusu lista.⁸ Umjesto dominacije sadržaja o životu i radu

⁵ Arhiv Jugoslavije (AJ), Savezna komisija za verska pitanja (SKVP), 144-131, Savezna komisija za vjerska pitanja - Informacija o nekim aspektima stanja i delovanja verskih zajednica u Jugoslaviji.

⁶ Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske (310), K 12, Zapisnici sa sjednica Komisije, 1970, Pregled odnosa s protestantskim i drugim vjerskim zajednicama uz Izvještaj Komisije za 1969. godinu, Zagreb, 17. februara 1970. Pažnju na ovaj dokument skrenuo mi je prof. dr. Husnija Kamberović na čemu se posebno zahvaljujem.

⁷ ABH, KVP, K 45, 1969, Informacije 1967-1969, Informacija, god. III, br. 18, decembar 1969.

⁸ ABH, KVP, K 47, 1964-1969, Pregled pisanja Preporoda od septembra 1970. do septembra 1971. godine.

Udruženja, *Preporod* je u prvoj godini izlaženja naglašeno promovisao ideje afirmacije muslimanske nacije, posebno kroz tekstove Huseina Đoze, a o čemu je ovaj autor pisao i ranije u drugim medijima, ali gotovo uvijek u sinhronoj perspektivi sa gledištima koje je prema „muslimanskoj nacionalnosti“ imao Savez komunista, jer je to suštinski bilo i najkrupnije pitanje o kojem se tada moglo raspravljati unutar i oko Islamske zajednice. List je obrađivao teme obrazovanja, vjerskih praznika, međunacionalnih odnosa i socijalnih izazova, često pozivajući na jačanje „bratstva i jedinstva“. Rubrika „Naša pošta“ svjedočila je o lokalnim vjerskim aktivnostima, ali i o težnjama ka nacionalnoj afirmaciji. Pred popis stanovništva *Preporod* je intenzivirao pisanje o nacionalnom izjašnjavanju Muslimana, ističući islam kao sastavni dio identitetske posebnosti. Nakon popisa pojavile su se optužbe o „nacionalističkim tendencijama“, koje je redakcija odlučno odbacila. Reakcije čitalaca i članova Udruženja ilmije pokazale su snažnu podršku listu i zahtjev za transparentnom analizom navodnih antidruštvenih poruka. Ova polemika ukazala je na kompleksnu ulogu *Preporoda* u oblikovanju muslimanskog identiteta unutar socijalističkog društva.⁹

Husein Đozo uoči popisa stanovništva 1971. godine iznosi duboku analizu identitetskih dilema bosanskohercegovačkih muslimana (Duranović 2021), nudeći dvije moguće perspektive prevladavanja razlika između, kako ih on naziva, progresivnih i konzervativnih snaga. Prva podrazumijeva susret „na pola puta“, gdje bi obje strane morale odbaciti vlastite komplekse i otvoriti se za integraciju (Đozo 1968). Druga, pesimističnija varijanta, predviđa dugotrajno „gloženje“ i čekanje izgradnje novih institucija, što bi znatno usporilo proces identitetske konsolidacije. Đozina elaboracija ima mobilizacijski karakter, pozivajući muslimane da se oslobode straha i kompleksa manje vrijednosti pred izazovima nacionalnog priznanja. Kritikuje pasivnost mladih progresivaca koji se povinuju tendencijama negiranja muslimanskog postojanja, nazivajući takvo ponašanje oportunizmom. Jasno ističe da borba protiv šovinističkih snaga nije individualna, već društvena odgovornost. Svako izbjegavanje tog angažmana smatra moralnim propustom. Đozo nadalje poziva na otvoreno ispoljavanje muslimanskog identiteta, naglašavajući da za to postoje i *pravo* i *prostor*. Njegova poruka je snažan apel za hrabrost, jasnoću i aktivno učestvovanje u oblikovanju vlastitog društvenog položaja (Ibidem).

S druge strane, narativ *Islamske deklaracije* Alije Izetbegovića iz 1970. godine predstavlja misaoni apel za duhovnu i kulturnu obnovu muslimanskog svijeta, ali je u kontekstu tadašnje komunističke Jugoslavije izazvao sumnju i kasnije, u vrijeme

⁹ Ibidem

krize 1980-ih godina, poslužio kao osnova za sudski, a zapravo politički progon, neophodan politici „nacionalnog balansa“. U tekstu, Izetbegović daje dijagnozu muslimanske dekadencije, koju opisuje pojmovima poput „nemoći“, „zaostalosti“, „ravnodušnosti“ i „moralne erozije“, te poziva na povratak izvornim islamskim principima kao temelju društvene regeneracije. Ključna teza koja je izazvala kontroverze jeste tvrdnja o islamskom poretku, koji ima „dvije temeljne pretpostavke: islamsko društvo i islamsku vlast. Prva je sadržina, a druga forma islamskog poretka. Islamsko društvo bez islamske vlasti je nedovršeno i nemoćno; islamska vlast bez islamskog društva je ili utopija ili nasilje“ (Izetbegović 1990). U tom svjetlu, poziv na „islamizaciju Muslimana“ nije bio shvaćen kao samo duhovni, već je implicirao i političku transformaciju društva, što je u očima komunističkih vlasti predstavljalo „kontrarevolucionarni akt“. Iako autor eksplicitno tvrdi da se obraća muslimanima svijeta, a ne muslimanima u Jugoslaviji, lokalni kontekst nije mogao biti u potpunosti zanemaren, posebno u državi koja je strogo kontrolisala ispoljavanje religije i političku lojalnost. U uglavnom zatvorenom društvu kakvo je bilo jugoslavenko, poziv na „organiziranu akciju miliona muslimana za duhovnu obnovu“ mogao se tumačiti i naknadno jeste bio dio inkriminacije kao poziv na „mobilizaciju protiv postojećeg poretka“. Ekonomska, a potom i politička sistemska kriza u Jugoslaviji 1980-ih godina bila je idealan ambijent za naknadno konstruiranje kontinuiteta „muslimanskog nacionalizma“. A tek je navedeno, u vrijeme Sarajevskog procesa 1983. godine otvorilo prostor sistematičnom medijskom progonu i proskribiranju „mladomuslimana“ čime se vršila svojevrsna mentalna priprema kako bi osuđujuće presude društvu bile prihvatljivije.

Armina Omerika, koja je provela značajna i veoma korisna istraživanja o odnosu komunističkih vlasti prema pripadnicima i simpatizerima „mladomuslimanskog pokreta“, tvrdi u svojoj studiji kako je

„komunistička vlast smatrala Mlade muslimane primarno subverzivnim a zatim terorističkim elementom, čije su aktivnosti bile usmjerene protiv državnog uređenja s ciljem stvaranja islamske države. Ta slika dominirala je predstavama u štampi, koja je preuzimala ili prenosila oficijelni vokabular. Naročito je Sarajevski proces medijski popraćen a u njemu su optuženi bili označeni nizom pogrdnih naziva ‘ekstremni nacionalisti’, ‘oni koji šire mržnju’, ‘snage mraka’, ‘duhovi prošlosti’, ‘graditelji islamistana’, i u cijelosti kao neprijatelji ‘radničke klase i revolucije’ i protivnici ‘bratstva i jedinstva’“ (Omerika 2014: 12).

Slično ovoj analizi, a povodom 40 godina od Sarajevskog procesa na konferenciji koju je tim povodom organizirao Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli i Fondacija Alija

Izetbegović iz Sarajeva, Faris Nanić (2023) je u svom istraživanju ukazao na visok stepen medijske pažnje u prvostepenom sudskom postupku i znatno manji interes za kasniju, žalbenu fazu postupka.

S druge strane, iz tadašnjih diskusija organiziranih drugim povodima, Sarajevski proces 1983. godine pojavljuje i kao „referentna tačka“. Na primjer, sasvim drugim povodom – prilikom rasprava o objavljivanju enciklopedijskog separata *SR Bosna i Hercegovina* u izdanju Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, koje je u Sarajevu 26. oktobra 1983. godine organizirao Aktiv Saveza komunista Podružnice književnika Grada Sarajeva, prilikom diskusija o društvenoj ulozi Udruženja književnika SR Bosne i Hercegovine, Sead Fetahagić je u svojoj diskusiji naglasio da su „književnici komunisti na svom sastanku prvi politički akceptirali, osudili jedno književno djelo, koje se zove književno djelo, kao što je *Nož Vuka Draškovića*, a takodje hoću da kažem da o tome ni jedne jedine riječi ni u jednim jednim novinama nije bilo“. Fetahagić dalje nastavlja pa kaže kako su oni, misleći na književnike, „u skladu sa našim zadacima, imali [smo] i druge sastanke o marksističkoj kritici. Na sastanku smo jasno i glasno osudili velikomuslimanski šovinizam, koji se, znamo svi, manifestovao kako se manifestovao i završio pred sudom ove zemlje, ovog socijalističkog društva“. S obzirom na to da je ova diskusija vođena u oktobru 1983. godine, više je nego evidentno da se odnosila na Sarajevski proces koji je trajao tokom ljeta 1983. godine.¹⁰ U svjetlu navedenih primjera, različitih perspektiva i transformacija kroz koje je bosanskohercegovačko društvo i zajednica muslimana prošla u drugoj polovini 20. i početkom 21. vijeka, preostaje navedene primjere propitivati u svjetlu kulture sjećanja i njene transformacije, budući da se u tim procesima veoma snažno, ali i simbolički upečatljivo mijenjaju pozicije moći te paralelno grade sjećanje i zaborav.

KOGA PAMTITI, KAKO SE SJEĆATI?

Sagledane u cjelini, dosadašnje teze pokazuju kako je transformativni period 1960-ih i 1970-ih godina na površinu iznjedrio tri značajna imena. Unutar same Islamske zajednice to su reisul-ulema Sulejman ef. Kemura i Husein ef. Đozo, kao intelektualno najizraslija figura. S druge strane, izvan Islamske zajednice, ali orijentiran prema zajednici muslimana, odnosno, muslimanima općenito, javio se

¹⁰ Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH), Projekti: Enciklopedija SR BiH, Stenografska bilješka zajedničkog sastanka Aktiva Saveza komunista i Podružnice pisaca grada Sarajeva, održanog 26. oktobra 1983. godine u Sarajevu, 8-9.

Alija Izetbegović, istina, ne prvi put, ali s tekstovima koji su oblikovali dalji tok njegove lične povijesti. Manje zapažena *Islamska deklaracija* iz 1970. godine, u kasnijem je periodu postala *magnum crimen* Izetbegovićeve (političke) misli i polazište za sudski proces iz 1983. godine, na čijem kraju je presuda, zatvor i izlazak na slobodu postao osnova za novi politički legitimitet koji je Izetbegović stekao u kontekstu raspada socijalističkog poretka i prvih višestranačkih izbora te formalnog ulaska u politički život Bosne i Hercegovine u kojem se zadržao do kraja drugog milenija. Izetbegovićevih deset godina aktivne političke karijere (Mulaosmanović 2013), uz sve druge faktore na koje jeste ili nije mogao utjecati, oblikovale su i poseban odnos prema prošlosti unutar bošnjačke kulture sjećanja, u kojoj su brojne ličnosti bliže ili skorije prošlosti, a naročito u kontekstu njihovog muslimanskog identiteta, našle svoje mjesto, između ostalih modaliteta sjećanja – i u zvaničnom aktu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini danas. Alternativno, pojedina su imena u potpunosti pala u drugi plan.

Tako u ranije spomenutoj *Tezkiretnami*, na dvjema listama prve kategorije ličnosti „čije se godišnjice obilježavaju na nivou cijele Islamske zajednice“ nalazimo glavne protagoniste ovoga rada – Huseina ef. Đozu, među „ličnostima iz Islamske zajednice“ i Aliju Izetbegovića, među ličnostima „koje nisu radile u Islamskoj zajednici“. Đozino „društvo“, između ostalih, na prvoj listi čine i reisul-ulema Mustafa Hilmi ef. Hadžimerović, reisul-ulema Džemaludin ef. Čaušević, Mehmed ef. Handžić, dr. Ahmed ef. Smajlović i drugi. Na listi, ispred Alije Izetbegovića, hronološkim redom, nalazimo Safvet-bega Bašagića, Osmana Nurija Hadžića, akademika dr. Hamdiju Ćemerlića, dr. Hazima Šabanovića, dr. Nerkeza Smailagića, dr. Muhameda Hadžijahića, akademika Smaila Balića i druge.¹¹ Sulejmana ef. Kemure nema.

Reisul-ulemu Kemuru nalazimo na prvoj listi druge kategorije ličnosti „čije sjećanje se obilježava na nivou Rijaseta“. Uz Kemuru, tu je još nekoliko ličnosti koji su obnašali časnu dužnost reisul-uleme poput Sulejmana ef. Šarca, Fehima ef. Spahe, Ibrahim ef. Fejića, Naim ef. Hadžiabdića, Huseina ef. Mujića, Jakub ef. Selimoskog, naibu reisa Salih ef. Bašića te zamjenika reisul-uleme Murata ef. Šećeragića.¹² Uz njih, tu su i druge ličnosti poput Abdurahman ef. Hukića, koji je u vrijeme Kemurinog mandata obavljao poslove šefa Kabineta reisul-uleme u Islamskoj zajednici, zatim Fadil Imamović, muftija Ibrahim ef. Halilović, Salim Šabić i Muhamed ef. Salkić,

¹¹ Odluka o ustanovljenju *Tezkiretname* – programa institucionalnog obilježavanja datuma rođenja ličnosti značajnih za islam, muslimane i Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini (br. 02-03-2-319-3/21).

¹² Arhivska građa koju dominantno koristim u ovom radu, kao i periodika Islamske zajednice iz 1950-ih godina 20. vijeka naizmjenično koristi varijantu imena „Murat“ i „Murad“, ali su i u kasnijoj literaturi zastupljene obje varijante u slučaju zamjenika reisul-uleme Šećeragića (vidjeti Memić 1998; Muminović 2005).

dugogodišnji sekretar Rijaseta Islamske zajednice tokom 1990-ih godina. Nema, na primjer, Sulejmana Filipovića ili Mustafe Kamarića, koji su s pozicije predsjednika Sabora Islamske zajednice, dugi niz godina pomagali oblikovati dinamiku odnosa unutar i oko Islamske zajednice od kraja Drugog svjetskog rata do sredine 1970-ih godina 20. vijeka. Filipovića je na mjestu predsjednika Sabora krajem 1950-ih naslijedio profesor Mustafa Kamarić, te ostao u vrhu Islamske zajednice do smrti 1973. godine (Duranović 2021, 2024).

Sve navedeno otvara značajno pitanje kriterija i načina na koji su formirane navedene kategorije. U svakom slučaju radi se o ličnostima koje su direktno ili indirektno zaista bile ličnosti „od značaja za islam, muslimane, i Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini“. Ostaje prostor za dubinsku analizu načina na koji je navedena Odluka (Tezkiretnama) planirana i komunicirana unutar Islamske zajednice, te u konačnici i prihvaćena. Svakako bi bilo vrijedno analizirati kriterije prema kojim se, na primjer, na istom mjestu nalaze, recimo Sulejman ef. Kemura i Husein ef. Mujić, ličnosti čiji se mandati na mjestu reisul-uleme po malo čemu mogu upoređivati. Tu je i Murat ef. Šećeragić, zamjenik reisul-uleme do 1959. godine, čija pozicija je dugo godina bila rezultat njegovog odnosa prema komunističkom pokretu u Drugom svjetskom ratu (Muminović 2005), kriteriju koji je u socijalizmu imao ključni značaj za obnašanje bilo koje pozicije, ali čije su aktivnosti pred kraj mandata reisul-uleme Ibrahim ef. Fejića i izbora Sulejmana ef. Kemure u političkim i partijskim krugovima, ali i unutar Zajednice bile ocijenjene kao svojevrsna borba za vlastiti probitak, te je čak okarakterisan i kao „bolesno ambiciozan čovjek,¹³ pa je Ustavom Islamske zajednice iz 1959. godine ukinuta pozicija „zamjenika reisul-uleme“, a Murat ef. Šećeragić umirovljen.¹⁴ Također, unutar iste kategorije nalazi se, na primjer, Fadil Imamović, pravnik i sudija, jedan od predvodnika aktivnosti u vezi s potpisivanjem Zeničke rezolucije tokom Drugog svjetskog rata, ratni komandant „muslimanske milicije“,¹⁵ ali i vijećnik ZAVNOBiH-a (Dizdarević 2016), a koji je tokom 1960-ih godina kao zastupnik u Saboru Islamske zajednice više puta bio prepoznat i

¹³ ABH, KVP, K 5, 1956-57, sign 186/57; ABH, KVP, K6, 1958, sign.133/58; AJ, SKVP, 144-22-258.

¹⁴ Zahtjev da se Šećeragić penzionise bio je tema razgovora koji je reisul-ulema Sulejman ef. Kemura imao sa Dobrivojem Radosavljevićem 27. maja 1959. godine u Saveznoj komisiji za vjerska pitanja. ABH, KVP, K8, 1959, sign. 210/59. (Duranović 2021)

¹⁵ U mnoštvu arhivskih izvora koji govore o lokalnim prilikama tokom Drugog svjetskog rata jedna informacija Ustaške nadzorne službe pod naslovom Kretanje četnika na području kotara Zenica – Visoko iz maja 1944. godine naglašava kako u „zeničkom kotaru osnovana je muslimanska milicija pod vodstvom sudca IMAMOVIĆA. Seljaci koji pripadaju toj miliciji, kupuju oružje i streljivo gdje god mogu i ne pitajući za cenu, ma kako ona bila visoka“. HR-HDA-1549-1-34-222. Zahvaljujem se kolegi Ajdinu Muhedinoviću koji mi je skrenuo pažnju na ovu informaciju.

kvalificiran kao „nosilac opozicionog držanja“ tokom rasprava o reisul-ulemi Sulejmanu ef. Kemuri. Štaviše, u pripremi za održavanje izbora u Islamskoj zajednici tokom 1960-ih godina, prilikom diskusija u Komisiji za vjerska pitanja isticano je da „kandidati za Sabor i njihovi zamjenici ne treba da budu ateisti, nego poštteni i ugledni građani i vjernici“, ali isto tako i da struktura kandidata treba biti takva da kandidat može proći „ako se utvrdi da je pošten i dobar“, kako je bilo izričito ocijenjeno za Imamović Fadila.¹⁶ Kao saborski zastupnik, bio je dio grupe koja je 1969. podržavala izmjene Ustava Islamske zajednice kojim bi se reisul-ulemi ograničio mandat, što ga je, u perspektivi državne vlasti i rukovodećih ljudi Islamske zajednice „definiralo“ kao „člana grupe“ koja je tokom 1960-ih različitim manevrima diskreditirala Kemurin rad.¹⁷

U kontekstu rodne strukture Tezkiretname iz 2021. godine, za usporedbu transformacije odnosa u Islamskoj zajednici, dobro je naglasiti kako je tokom istih diskusija o pripremi izbora u Islamskoj zajednici 1960-ih godina, konkretno 1963. godine, prilikom jednog razgovora naglašeno kako među kandidatima trebaju biti i „2 žene od kojih bi jedna trebala biti bula, a druga intelektualka“. ¹⁸ Sve naprijed navedeno, ali i druga pitanja ostaju kao potencijali prostor za nova i dubinska sagledavanja odnosa u Islamskoj zajednici ne samo tokom socijalizma, nego i u postsocijalističkom periodu.

ZAKLJUČAK

Sagledavanjem odnosa unutar i oko Islamske zajednice od 1970-ih do danas evidentne su brojne dosljednosti, ali i ambivalentnosti te slojevite transformacije koje reflektiraju šire društveno-političke tokove. U fokusu se nalaze tri ključne figure – Sulejman ef. Kemura, Husein ef. Đozo i Alija Izetbegović čije su uloge, utjecaji i naknadna memorijalizacija u bošnjačkoj kulturi sjećanja i institucionalnim praksama Islamske zajednice prošli kroz kompleksne procese reinterpretacije. Dok Đozo i Izetbegović zauzimaju istaknuta mjesta u zvaničnim aktima poput Tezkiretname, Kemura je pozicioniran niže, što otvara pitanje kriterija selekcije i institucionalne valorizacije. Istovremeno, prisustvo ličnosti poput Murata ef. Šećeragića i Fadila Imamovića, čije su biografije dijelom obilježene političkim kontroverzama i opozicionim stavovima prema reisul-ulemi Kemuri, dodatno komplikuje razu-

¹⁶ AJ, SKVP, 144-66, Stenografske bilješke sa sastanka predsjednika i sekretara sreskih komisija za vjerska pitanja, održanog 5. juna 1963. godine u Republičkoj komisiji za vjerska pitanja SRBiH, Sarajevo. (Duranović 2021)

¹⁷ ABH, KVP, K 45, 1969, RKVP, Informacija, god. III, br. 18, decembar 1969.

¹⁸ AJ, SKVP, 144-66, Stenografske bilješke sa sastanka predsjednika i sekretara sreskih komisija za vjerska pitanja, održanog 5. juna 1963. godine u Republičkoj komisiji za vjerska pitanja SRBiH, Sarajevo. (Duranović 2021)

mijevanje unutrašnje logike kategorizacije. Ovakva selektivna memorijalizacija, u kojoj su pojedini akteri izostavljeni uprkos historijskom značaju, ukazuje na potrebu za kritičkom analizom mehanizama institucionalnog pamćenja, ideoloških utjecaja i političkih kalkulacija koje oblikuju zvanične narative Islamske zajednice. U tom smislu, istraživanja poput ovoga ne samo da doprinose razumijevanju prošlih odnosa, već otvaraju prostor za promišljanje o savremenim izazovima u artikulaciji muslimanskog identiteta, institucionalne autonomije i kulturne memorije u postjugoslavenskom kontekstu.

IZVORI

1. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH)
 - a. Projekti: Enciklopedija SR BiH
 - i. Stenografska bilješka zajedničkog sastanka Aktiva Saveza komunista i Podružnice pisaca grada Sarajeva, održanog 26. oktobra 1983. godine u Sarajevu
2. Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH)
 - a. Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Bosne i Hercegovine (KVP)
3. Arhiv Jugoslavije (AJ)
 - a. Savezna komisija za verska pitanja (SKVP)
4. Hrvatski državni arhiv (HR - HDA)
 - a. Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske (310)
 - b. Zbirka zapisa vojnih i upravnih vlasti NDH i NOP-a (1549)
 - i. Ustaška nadzorna služba (I)

LITERATURA

1. Bećirović, Denis (2012), *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1945-1953)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis islamske zajednice Zagreb – Institut za istoriju, Zagreb/Sarajevo.
2. Čengić, Mustafa (2015), *Alija Izetbegović: jahač apokalipse ili anđeo mira*, Kult B, Sarajevo

3. Ćerić, Salim (1968), *Muslimani srpskohrvatskog jezika*, Svjetlost, Sarajevo
4. Dautović, Ferid (2005), *Kasim ef. Dobrača, život i djelo*, El Kalem i Medžlis islamske zajednice Sarajevo, Sarajevo
5. Dizdarević, Mevludin (2016), "Tretman Roma kao etničke manjine u Zenici kroz prizmu Rezolucije zeničkih intelektualaca 1942. godine", *Novi Muallim*, 67, 31-40.
6. Duranović, Amir (2010), "Imenovanje Sulejmana ef. Kemure za reis-ul-ulemu Islamske vjerske zajednice u FNRJ", u: *Mustafa Imamović – 45 godina naučnog i publicističkog rada* – zbornik radova, Institut za istoriju Sarajevo – JU Javna biblioteka „Alija Isaković“ Gradačac – University Press Sarajevo, Sarajevo/Gradačac, 347-356.
7. Duranović, Amir (2017), "Organizaciona struktura Islamske zajednice i 'austrijsko naslijeđe'", *Historijska misao*, III/3, 303-319.
8. Duranović, Amir (2020), "Debate about personality as a factor in modern Bosnian history: an assessment of historiography in Bosnia and Herzegovina", *Historia moderna Bosnia & Herzegovina*, 1/1, 43-56.
9. Duranović, Amir (2021), *Islamska zajednica u jugoslavenskom socijalizmu*, UMHS, Sarajevo
10. Duranović, Amir (2024), "Mustafa Kamarić i transformacija Islamske zajednice: analiza uticaja iz 1960-ih godina 20. Vijek", *Gračanički glasnik*, 29/58, 111-140.
11. Đozo, Husein H. (1968), "Musliman", *Glasnik VIS*, XXXI/11-12, 475-480.
12. Filandra, Šaćir (1998), *Bošnjačka politika u XX. Stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo
13. Isaković, Zehrudin (2012), *Biografija Alije Izetbegovića*, Muzej „Alija Izetbegović“, Sarajevo
14. Izetbegović, Alija (2005), *Moj bijeg u slobodu*. Sarajevo, OKO.
15. Izetbegović, Alija (1984), *Islam između istoka i zapada*, Svjetlost Sarajevo – Rijaset Islamske zajednice u R BiH – Izdavačka djelatnost El Kalem, Sarajevo
16. Izetbegović, Alija (1990), *Islamska deklaracija*, Bosna, Sarajevo
17. Izetbegović, Alija (2023), *Islam između istoka i zapada*, Muzej „Alija Izetbegović“, Sarajevo
18. Jahić, Adnan (2012), "Od izjave pedesetosmerice do Obnoviteljskog sabora: Rijaset u procjepu političke stvarnosti i vjerskih imperativa", u: *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini: dvije decenije reisu-l-uleme dr. Mustafe Cerića*, Centar za napredne studije, Sarajevo, 52-65.

19. Kamberović, Husnija (2009), "Bošnjaci 1968: Politički kontekst priznanja nacionalnog identiteta", *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*, Institut za istoriju, Sarajevo, 59-81.
20. Kamberović, Husnija (2009a), "Stav političke elite o nacionalnom identitetu Muslimana u Bosni i Hercegovini sredinom 1960-ih godina", *Prilozi*, 38, 165-191.
21. Kamberović, Husnija (2011), *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. Stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo
22. Kamberović, Husnija (2017), *Džemal Bijedić: politička biografija*, 2. dopunjeno izdanje, Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, Sarajevo
23. Katz, Vera (2013), "Platforma o budućoj jugoslavenskoj zajednici (Plan Izetbegović - Gligorov) - pogled iz bosanskohercegovačke perspektive", *Prilozi*, 42, 207-226.
24. Kecmanović, Nenad, Darko Tanasković (2024), *Alija ulema ili balija?*, Laguna, Beograd
25. Mates, Leo (1976), *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Nolit, Beograd
26. Memić, Mustafa (1998), *Poznati Bošnjaci Sandžaka i Crne Gore: od Ahmed-paše Hercegovića i Vehbi Mehdi Šemsekadića do Rifata Burdžovića i generala Sefera Halilovića*, Matica, Sarajevo
27. Mulaosmanović, Admir (2012), "Plan Kontakt-grupe i politika Alije Izetbegovića 1994. godine", *Prilozi*, 41, 203-222.
28. Mulaosmanović, Admir (2013), *Iskušenje opstanka: Izetbegovićevih deset godina: 1990-2000.*, Dobra knjiga, Sarajevo
29. Muminović, Rasim (2005), *Hadži Murad i Sandžak*, Blicdruk, Sarajevo
30. Nanić, Faris (2018), *Alija Izetbegović – kratka biografija*, Simurg media – Internacionalni univerzitet u Sarajevu, Sarajevo
31. Nanić, Faris (2023), "Različitost medijskog tretmana procesa u tadašnjoj Jugoslaviji i inozemstvu kao dio političkih agendi", Referat podnesen na skupu povodom 40 godina Sarajevskog procesa (1983-2023), Organizatori: Fondacija Alija Izetbegović – Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, *rukopis*
32. Novaković, Dragan (2004), "Organizacija hadževa i problemi koji su pratili izvršavanje te vjerske obveze u Jugoslaviji od 1945. do 1991. Godine", *Časopis za suvremenu povijest*, 36(2), 463-471.

33. Novaković, Dragan [Новаковић, Драган] (2006), „Школовање студената Исламске заједнице из СФРЈ у иностранству“, *Зборник Матице Српске за друштвене науке*, 120, 287-303.
34. Omerika, Armina (2014), *Islam in Bosnien-Herzegowina und die Netzwerke der Jungmuslime (1918-1983)*, Balkanologische Veröffentlichungen Geschichte-Gesellschaft – Kultur Bd 54, Harrasowitz, Wiesbaden
35. Purivatra, Atif (1998), "Uloga Husein-ef. Doze u popisu stanovništva 1971.", u: *Život i djelo Husein ef. Doze. Zbornik radova sa naučnog simpozija/Naučni simpozij, Sarajevo 7. juna 1997*, Fakultet islamskih nauka, Wiesbaden, 55-57.
36. Radić, Radmila (2000), "Islamska verska zajednica u službi jugoslovenske spoljne politike", *Tokovi istorije*, 3-4, 39-49.
37. Radić, Radmila (2005), "Islamska verska zajednica 1945-1970. godine", *Historiografski vidici I*, 32/05, 99-134.
38. Ramet, Sabrina P. (2005), *Tri Jugoslavije: izgradnja države i izazov legitimacije: 1918.-2005*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
39. Sarač Rujanac, Dženita (2012), *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka: od 1980. do 1990. godine*, Institut za istoriju, Sarajevo
40. Sultanović, Adis (2021), *Bosanskohercegovački imami u vrijeme komunizma: društveni položaj i djelovanje imama u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1971. godine*, El-Kalem – Udruženje Ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
41. Suljević, Kasim (1981), *Nacionalnost Muslimana: između teorije i politike*, Otokar Keršovani, Rijeka
42. Tanasković, Darko (1988), "Islamska zajednica u Jugoslaviji", u: *Religija i društvo: zbornik tekstova*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 380-392.
43. Trhulj, Sead (1992), *Mladi muslimani*, Globus, Zagreb
44. Tucaković, Ekrem (2022), "Četiri razdoblja islamskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini", *Context – Časopis za interdisciplinarne studije*, 9(2), 89-118.

INTERNET

1. Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, *Tezkiretnama* – Odluka o ustanovljenju *Tezkiretnama* – programa institucionalnog obilježavanja datuma rođenja ličnosti značajnih za islam, muslimane i Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini (br. 02-03-2-319-3/21); <https://islamskazajednica.ba/index.php/o-tezkiretnami>, zadnji pristup 28. 9. 2025.

2. Fondacija Alija Izetbegović, <https://www.alijaizetbegovic.org/> ; zadnji pristup 27. 9. 2025.
3. Muzej Alija Izetbegović, <https://muzejalijaizetbegovic.ba/> ; zadnji pristup 28. 9. 2025.
4. Fond Bošnjaci, <https://fondbosnjaci.co.ba/> ; zadnji pristup 27. 9. 2025.
5. Fondacija Sedef, Fondacija Sedef, <https://www.sedef.ba/bs/o-nama>, zadnji pristup 12. 12. 2025.

FRAGMENTS OF THE PAST: THE ISLAMIC COMMUNITY, ALIJA IZETBEGOVIĆ, AND SELECTIVE POLITICS OF REMEMBRANCE

Summary

This paper explores the evolving institutional, intellectual, and political dynamics surrounding the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina in the 1970s, reflecting upon the present condition, with particular attention to the mechanisms of memory and recognition within its official commemorative practices. Drawing on a combination of archival sources - including documents of the Islamic Community, records of state-religious interactions, and transcripts from other organizational bodies - as well as relevant scholarly literature, the study critically examines the roles and posthumous positioning of figures such as Grand Mufti Sulejman Kemura, Husein Đozo, and Alija Izetbegović. Their divergent trajectories and the selective inclusion, positioning or omission (in the case of other individuals) of their legacies in documents like the Tezkiretnama of 2021 reveal underlying tensions in the criteria used to define institutional significance. The analysis highlights how political context, ideological shifts, and historiographical reinterpretation have shaped the construction of memory, particularly in the transition from socialist to post-socialist frameworks. By interrogating these processes, the paper contributes to broader debates on the intersection of religion, politics, and collective memory in post-Yugoslav societies, offering a nuanced understanding of how institutional narratives are formed, contested, and sustained.

Key words: Islamic Community; Bosnia and Herzegovina; Yugoslavia; Socialism; Sulejman Kemura; Husein Đozo; Alija Izetbegović; *Islamic Declaration*

Adresa autora

Author's address

Amir Duranović

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

amir.duranovic@ff.unsa.ba

